

Ole Borre

Opposition på Curt Sørensen: Mellem demokrati og diktatur

Curt Sørensens afhandling rejser spørgsmålet om demokratiet er for alle, altså om det er det klasseløse eller klasseneutrale demokrati, som dets tilhængere hævder og har hævdet siden den demokratiske bevægelse startede i begyndelsen af forrige århundrede; eller om dette er en illusion, og at demokratiet i stedet er borgerskabet ved magten, en styreform der vil blive begrænset eller måske afskaffet i det øjeblik arbejderklassen ser ud til at erobre den parlamentariske magt. Det er en klassisk marxistiske påstand.

Som "test case" har Curt Sørensen udvalgt den østrigske arbejderbevægelse i mellemkrigstiden, austromarxismen. Den fremtræder som skoleeksemplet på en enig arbejderbevægelse, der arbejdede på demokratisk grund. Ikke desto mindre blev den nedkæmpet under den fascistiske bølge, ligesom arbejderbevægelsen blev det i Italien, i Tyskland, i Spanien - det vil sige en række lande hvor arbejderbevægelsen enten stod splittet eller optrådte udemokratisk. Det kunne altså se ud til at være ligegyldigt, hvordan arbejderbevægelsen opfører sig - hvad den end gør, lider den nederlag. Dette problem var austromarxismens leder Otto Bauer selv opmærksom på, jf. afhandlingens s. 326. Hvis det er rigtigt, er der jo noget galt med den klassiske demokratiteori. Den tager ikke højde for, at en arbejderbevægelse erobrer flertallet og gennemfører en fredelig overgang til socialismen. Som Curt Sørensen udtrykker det (s. 62):

"Er det muligt at bevæge sig direkte fra borgerligt demokrati til socialisme, eller vil en sådan bevægelse blive standset og tvunget ind i en bane via den autoritære eller den fascistiske stat?"

De andre lande, især Tyskland og Italien, kunne her tjene som en kontrolgruppe. Egentlig tilsiger problemstillingen ikke noget "case study", men snarere et komparativt-historisk studie af Østrig, Tyskland, Italien, Spanien og måske Ungarn med lige vægt på alle disse lande. I afhandlingen finder vi et par kapitler om Weimar-republikken, men ingen om Italien.

Man kunne i den forbindelse også nævne en anden skævhed i forskningsstrategien. Hvis påstanden er, at når arbejderne er nær ved at komme til magten ad legal vej, slår borgerskabet ind på en illegal vej - så kan man argumentere med, at analysen må beskæftige sig mere med de borgerlige partier og bevægelser og mindre med de socialistiske. Hvis det er borgerskabets reaktion, der er den drivende kraft, er det så ikke den man skal interessere sig for, hvis man vil forklare udviklingen?

Men det er en stor opgave blot at redegøre for austromarxismens indhold og mulige strategier. Dermed kommer vi til en egenskab som imponerer ved afhandlingen, nemlig dens dybtgående kildestudier. Vi følger nøje udviklingen i austromarxismens ideologi, fremført af dens ledende skikkelser Otto Bauer,

Karl Renner og Max Adler. Det træffer sig jo så heldigt, at de henholdsvis repræsenterer centrum, højre og venstre inden for bevægelsen og derved bliver talerør for alle bevægelsens synspunkter.

Afhandlingen er skrevet i et usædvanlig klart sprog. Den bevæger sig ikke op i de højere luftlag, hvad terminologien eller dialektikken angår, og den kræver ikke særlige forudsætninger (det går dog bedst, hvis man kan læse tysk). Curt Sørensen fortæller på en enkel og engageret måde. Forløbet er jo også gripende nok i sig selv. Der er noget af en græsk tragedie over denne fortælling. Det er historien om en proces, der støt skrider frem mod katastrofen: Kanonerne foran arbejdernes boligkareer i februar 1934, bevægelsens opløsning og lederens flugt. Man ved, hvordan det ender, men alligevel er man tryllebunden. Det er historien om den gode, men ubeslutsomme leder, som har set skriften på væggen, men som ikke kan bekvemme sig til at handle mod sin overbevisning. Heller ikke en gudinde savnes, hun træder frem en gang imellem i skikkelse af Rosa Luxemburg for at bistå eller advare helten.

For nu at blive i dette billede, spiller Curt Sørensens selv nærmest rollen som koret i den græske tragedie, der kommenterer historien, har forudannelser om hvad der skal ske, og vejer aktørernes beslutninger på en moralsk vægt:

“Vi kan tillige tilføje, at austromarxismens historiske udfordring og eksempel netop ligger i dens insistente holden fast ved og forsøg på at praktisere den fredelige vej. Dette må da også for enhver samvittighedsfuld socialist være den ønskelige og tilstræbelsesværdige vej.” (s. 680)

Curt Sørensen viger heller ikke tilbage for at udtrykke forargelse:

“En anden gennemgående erfaring er den, at når herskende klasser og eliter for alvor føler deres positioner, privilegier og ressourcefordele truede, ja, så er der næsten ingen grænser for de midler, de er parate til at bringe i anvendelse for at forsvare den gældende orden. Og omvendt: når de underste sociale lag efter store historiske nederlag er banket på plads og godt og grundigt passiviserede og ingen mere for alvor tænker på at antaste bestående privilegier og magtpositioner, ja, så er der naturligvis fred og ingen fare. Så kan alle pludselig være venlige og tale om demokrati og frihed og menneskerettigheder. Også de, hvis politiske og sociale aner bagud i mellemkrigstidens Central-europa jublede, da fascismen slog løs mod socialdemokraterne, fordi disse ville realisere netop sådanne værdier!” (s. 699)

Nu skal det siges, at disse udbrud ikke forhindrer Curt Sørensen i at diskutere, hvilke værdier socialdemokratierne har villet realisere, og hvilke indrømmelser de herskende klasser har været villige til at give. Både de skandinaviske landes udvikling og den senere østrigske udvikling efter 1945 taler da også for et mere nuanceret skøn, end det der kommer til udtryk i ovenstående citat.

Østrigs tragiske udvikling i mellemkrigstiden hører hjemme i problematikken om betingelserne for overgangen fra en regimeform til en anden. Curt Sørensen omtaler her fire regimeformer, nemlig autokrati, borgerligt demokrati, fascisme og socialisme (underforstået demokratisk socialisme). Han omtaler ikke totalitær socialisme eller kommunisme, skønt den spiller en rolle som et skræmmebillede blandt borgerskabet. Østrig var en autoritær stat indtil Habsburger-monarkiets fald i 1918, derefter et borgerligt demokrati 1920-34, derefter igen autoritært under Dollfuss/Schussnigg 1934-38, og kom så efter An-

schluss under fascistisk styre 1938-45. Spørgsmålet er, hvorfor det gik det netop som det gjorde, og hvorvidt man kan uddrage nogen generel lære af det østrigske tilfælde.

Afhandlingen nævner en række teorier om arbejderbevægelsens nederlag og fascismens sejr i Østrig. Men der er tre *typer* eller niveauer af teorier, fra de mest abstrakte til de mest konkrete. Det mest generelle niveau er samspillet mellem objektive forhold, ideologi og handling. Det leder ikke frem til nogen specifik forklaring på problemet. Det er i denne sammenhæng alt for bredt og noget af en trivialitet at fastslå, at både objektive strukturer og ideologier øver indflydelse på handlingerne via "situationsopfattelsen", og at handlingerne på sin side er med til at omforme disse objektive strukturer, til dels gennem "unintended consequences". Hvem i alverden ville benægte det? Det er udelukkende en rammemodel, der ikke i sig selv producerer forudsigelser. Også Curt Sørensen kommer til det resultat (s. 34), at dette er "lidet frugbart og ret perspektivløst". At det efter Curt Sørensens opfattelse (s. 35) er den "gængse" strategi, må forstås sådan, at den er gængs inden for marxistisk tradition.

Det mest konkrete niveau er det, der hæfter sig ved bestemte begivenheder der udløser bestemte beslutninger og handlinger. Det er det, som repræsenteres af de skribenter, som diskuterer, hvilke fejl der blev begået, og hvis skyld det var. Som eksempel kan vi tage det koalitions tilbud, som katolikkernes leder kardinal Seipel fremsatte i sommeren 1931, og som socialdemokraternes leder Otto Bauer afviste. Curt Sørensen mener ikke, det var et oprigtigt tilbud, hvorimod andre (Walter Simon) tillægger det stor betydning og mener at ved at afslå tilbudet pådrog socialdemokraterne sig et medansvar for udviklingen. Man kunne have givet demokratiet en sidste chance. Det var i hvert fald sidste udkald, året efter var det umuligt at stoppe den nazistiske bølge. Man kan også hævde, at socialisterne skulle have udråbt en rådsrepublik i 1918, eller at de skulle have sat deres væbnede styrker ind i marts 1934 eller et år tidligere. Det havde sandsynligvis ført til en blodig borgerkrig á la Pariserkommunen 1871 eller St. Petersborg 1905 i det første tilfælde, eller til en borgerkrig á la den spanske i det andet tilfælde, og i begge tilfælde tabte socialisterne jo.

Det er mellemniveauet, den politiske sociologis niveau, der påkalder sig den største interesse. Curt Sørensen omtaler en sådan analyse som en "nedstigning" (s. 34) eller "neddykning i det historisk-konkrete" (s. 35). Men det munder hos ham ud i en række hypoteser (s. 65-66) som alle vedrører austromarxismens *indhold*, bortset fra den sidste: "Den demokratiske republiks sammenbrud i Centraleuropa i angivne periode må generelt og primært forklares ud fra en forstærket klassekamp". Ejendommeligt nok forsøger Curt Sørensen ikke at skelne systematisk mellem rivaliserende teorier som (1) massesamfundsteorien, (2) trelejr-teorien, (3) hans egen klassekampsteori, (4) den politiske kultur frembragt af det foregående autokrati, (5) økonomisk orienteret teori om krisens virkning, og (6) en teori om udlandets afgørende indflydelse (både på republikkens oprettelse og dens fald).

Massesamfundsteorien kan tilbagevises med klare tal. Når nazismen bredte sig som en steppebrand i 1932, så var det ikke med spredt tilslutning fra de

rodløse og arbejdsløse i hele det østrigske samfund, som det burde være ifølge denne teori. Tallene fra aprilvalget i fem af de ni delstater taler her sit tydelige sprog. Nazisterne udslettede helt de moderate tysknationale partier og gjorde indhug i det katolske parti, men så godt som ikke i den socialdemokratiske basis. Det var i høj grad et ideologisk fænomen, en radikaliserings af den ene af de to borgerlige lejre.

Trelejr-teorien siger (s. 103), at det østrigske samfund var opdelt i en socialistisk, en kristelig-konservativ og en tysknational lejr. Den ser Curt Sørensen på med mistænksomhed, ikke bare fordi den er forkert, men også fordi den er borgerlig ideologi: Den undertrykker, at der var en fælles borgerlig front mod arbejderne og fremføres af en tidligere nazist (s. 104). Men det kan vel ikke være noget argument mod en teori?

Men trelejr-teorien kan ikke bare afvises som koalitions-historie-skrivning (den der fandt sted de første 20 år efter 2. verdenskrig, og som skulle tjene den Kristelige og Socialdemokratiske koalitions interesser). For teorien går jo tilbage til 1911, hvor Charmatz nævner, at de tre lejre alle opstod i 1880'erne som reaktion på liberalismen. Trelejr-teorien får også tilslutning fra Otto Leichter, som er austromarxist (s. 193); denne gang er den østrigske trekant indskrevet i en europæisk trekant med Tyskland, Italien og Frankrig-England. Dette gentages i øvrigt næsten ordret s. 321.

Valgtallene s. 108 tyder mest på en toblok-situation. Socialdemokraterne havde meget stabile procenttal mellem 36 pct. og 42 pct. Også katolikernes styrke lå stabilt mellem 36 pct. og 45 pct. Undtagelsen er 1927-valget, hvor de var i listeforbund med det tysknationale GVP, hvilket ikke blev påskønnet af vælgerne, som i stedet flygtede til Landbund, det andet tysknationale parti.

Den mest nærliggende konklusion på dette må være, at der det meste af tiden var to hovedlejre, den socialistiske og den borgerlige. I parlamentet var katolikerne regeringspartiet, de tysknationale var støttepartiet, og socialdemokratiet var oppositionen. Men trelejr-teorien er nødvendig for at forstå den senere udvikling. Nazisterne erobrede de tysknationale, men kun i ringe omfang de katolske vælgere. Da katolikerne efter Dollfuss-kuppet i 1933 kom til magten, blev modsætningen mellem de to borgerlige lejre skærpet, og nazistpartiet blev forbudt. At Dollfuss selv blev myrdet under en nazistisk opstand, taler jo heller ikke ligefrem for, at der var enighed i den borgerlige lejr. Og under krigen tog katolske aktive del i modstandsbevægelsen mod Hitler.

Curt Sørensen har to andre argumenter mod trelejr-teorien. Det ene er, at denne teori ikke forklarer, hvad der driver udviklingen (s. 505). Den er ikke materialistisk, eller hvordan man nu vil udtrykke det. Den beskriver en proces, hvorved en radikaliserings i én lejr fører til en radikaliserings i de to andre. Men der er jo ikke noget der hindrer, at en sådan proces kan analyseres i sammenhæng med dens materielle grundbetingelser. En af Curt Sørensens kongstanke (se nedenfor) er netop at tildele ideologiske faktorer en mere autonom rolle, og her passer teorien jo udmærket.

Det andet argument er, at teorien bruges til at afbalancere ansvaret for katastrofen, sådan at der *inden for alle tre lejre* skete en forskydning i magten fra de

moderate til ekstremisterne, at alle tre havde været lige gode eller lige dårlige, som det siges (s. 104). Spørgsmålet er altså om arbejderlejren har nogen medskyld i katastrofen, for at de to andre lejre opførte sig udemokratisk, er der vel ingen der vil nægte. Det er klart at katolikkerne navnlig senere har haft en betydelig interesse i at skubbe skylden over på de tysknationale. Kardinal Seipel og senere Julius Raab skulle renses og stå som de store statsmænd for henholdsvis førkrigstiden og efterkrigstiden. Men at trelejr-teorien kan bruges til dette formål har ikke noget at gøre med, hvor korrekt den er.

Hvad angår spørgsmålet om socialdemokraternes medansvar for udviklingen, nævner Curt Sørensen (s. 100-101), at konflikten mellem de to lejre for alvor startede i 1920, og at en af grundene var, at Socialdemokratiet drejede til venstre og udtrådte af koalitionen, hvor de ellers havde haft både statsminister- og udenrigsministerposten. Det er selvfølgelig en fuldt parlamentarisk handling, men når man strammer kursen, må man regne med, at modstanderne gør det samme. Videre omtales (s. 118) revolutionsstemningen fra 1918/19, gæringen blandt arbejderne, og dannelse af arbejderråd. Borgerskabet måtte tro, at man var godt på vej i samme retning som i Rusland - det var kun landdistrikterne og udlandets holdning, der hindrede et sovjetisk regime.

Om ledelsens holdning siges det, at de altid forsvarede demokratiet; men samtidig citeres Otto Bauer mange steder for at sige, at kampen for demokratiet er taktisk bestemt, at dette er den aktuelle opgave, at reform og revolution afløser hinanden etc. Der er vel forskel på at være demokrat når det er opporunt, og at forpligte sig til demokrati?

Man kan måske sige, at austromarxismen var socialisme først og demokrati dernæst. Ud fra denne teori er det logisk, at man afviste Seipels koalitions tilbud for at bevare partiets enhed. Selvfølgelig ville man ikke have gjort det, hvis man kunne skue ind i fremtiden og set, at partiet ikke ville overleve de næste tre år. Men her lå man under for den vrangforestilling, at det var kapitalismens og borgerskabets krise man var vidne til, og at arbejderne derfor måtte holde sammen.

Billedet er altså ikke så sort og hvidt, som Curt Sørensen vil gøre det. Når borgerskabet bruger demokratiet som et taktisk kneb, en frase, så finder Curt Sørensen det nederdrægtigt; men når socialdemokraterne taler om at gøre det samme, hedder det "vekselvirkning mellem reformstrategi og revolutionær strategi"; og når det så mislykkes for dem at føre den ud i livet, hedder det "omstillingens problematik".

Der er ikke meget der tyder på, at der var nogen grundlæggende tilslutning til demokrati i nogen af lejrene. Forskellen ligger i, at borgerskabet *opførte sig* udemokratisk, hvilket socialdemokraterne ikke gjorde. Men kan man frikende deres ledere helt? At indføre demokrati i et autoritært samfund, oven i købet mens det økonomisk går ned ad bakke, og i et land der er kunstigt tilvejebragt (alle partierne gik jo ind for Anschluss indtil Hitler kom til magten), det lægger et særligt ansvar på den politiske elite. Den må sætte demokratiet over partiet og være parat til at støtte demokratiske kræfter i andre partier. Især efter ildspåsættelsen på justitspaladset i sommeren 1927 og den efterfølgende

massakre, var det på tide at gå sammen med andre partiers ledelse og danne en samlingsregering.

Det synes, som om næsten alle andre iagttagere end Curt Sørensen mener, at der var en modstrid mellem ord og handling i austromarxismen, og at denne modstrid var med til at svække bevægelsen. Enten skulle man have gjort som man sagde, eller også skulle man have ladet være med at sige det. De tomme trusler virkede i det lange løb demoraliserende på bevægelsen selv, og de skabte fjender i det "paranoide" borgerskab, for at bruge Allens udtryk fra hans lokalsamfundsstudie Thalburg.

De tre politiske kulturer, der fandtes i Østrig omkring 1930, var alle præget af troen på et eller andet kollektiv - en socialistisk velfærdsstat, en katolsk stænderstat, eller en stortysk nation forenet under en fører. Det der her er slående, er mangelen på individualisme og liberalisme, som Curt Sørensen også er inde på (s. 537-539). De liberale værdier er ikke særlig stærke i den brede befolkning, deres naturlige plads er i den nye middelklasse i en periode med økonomisk vækst, og det var netop de to ting, der manglede i Østrig i mellemkrigstiden.

Hermed er vi fremme ved Curt Sørensens egen forklaring (s. 582 ff). Den rummer desværre ikke de store overraskelser. Der tales om "tilstedeværelsen af dybtgående og hinanden gensidigt forstærkende konfliktdimensioner". Dernæst inddrages kapitalismens krise i mellemkrigstiden og Sovjetunionens eksistens. En række andre faktorer bliver opregnet, nemlig "produktivkræfternes og arbejdsdelingens generelle udvikling, udviklingen af værdi- og normsystemer, den særlige politiske kultur, de fremherskende ideologier o.a."

Der kunne her være god anledning til at tage debatten op med Barrington Moores og Theda Skocpols arbejder. For eksempel tillægger Moore ikke arbejderbevægelsen nogen stor betydning, fordi den for sent kommer på banen til at påvirke udviklingen afgørende. Er det egentlig ikke det samme resultat, Curt Sørensen kommer til?

Et andet spørgsmål er udlandets indflydelse, som optager Skocpol meget, men som Moore næsten ikke beskæftiger sig med. Man savner hos Curt Sørensen en mere explicit afvejning af Tysklands og Italiens indflydelse på den østrigske udvikling. Denne indflydelse har nok ikke været så afgørende, som koalitions-historikerne har fremstillet den - men hvor stor har den været? Det ene yderstandpunkt er, at da Tyskland under Hitler begyndte at optræde som en aggressiv stormagt, var det kun et tidsspørgsmål, hvornår Østrig ville blive indlemmet. Det andet er, at hvis østrigerne havde handlet som schweizerne gjorde, så var de også undgået deres skæbne.

I den sidste del af afhandlingen beskæftiger Curt Sørensen sig med mere generelle emner, som studiet af austromarxismen har ført ham ind på. Interessant er her blandt andet hans analyse af ideologier. Curt Sørensen sonder mellem ideologi i fire betydninger: (1) Ideologi I, den falske bevidsthed; (2) Ideologi II, den genuine indsigt frembragt af arbejdernes daglige erfaringer; (3) den erklærede ideologi, dvs. partiets egen position; og endelig (4) teorien, som udvikles af bevægelsens intellektuelle. De tre sidstnævnte påvirker hinan-

den, men alle tre er indskrevet i den falske bevidsthed, fordi denne er en funktion af det kapitalistiske system og *har* en funktion i dette. Hovedvægten i Curt Sørensens behandling ligger på Ideologi II, arbejderideologien, som tilskrives en række explicitte funktioner. Her er en spændende nyskabelse, der kan slå bro mellem den marxistisk orienterede litteratur og survey-forskningen.

Sluttelig når Curt Sørensen frem til forholdet mellem "Verhalten" og "Verhältnis", eller spørgsmålet om hvordan handlinger skaber objektive strukturer, som igen er bestemmende for handlinger. Han påpeger (s. 773), at når man opererer inden for basis-overbygning modellen, kommer man let til at underkende handlingens mulighed og nødvendighed.

Også her er det altså påkrævet at udvide det marxistiske grundlag over i retning af den empiriske sociologi. Curt Sørensen protesterer ganske vist mod Anthony Giddens' påstand gående ud på, at Marx ikke havde en sådan handlingsteori. Men det Marx-citat, Curt Sørensen her støtter sig til, synes nærmest at vise, at Marx selv følte savnet af en handlingsteori.

Mere konkret drejer det sig her om at vurdere, om austromarxismen kunne have handlet anderledes og med et andet resultat. Curt Sørensen spørger, om det overhovedet er muligt gennem en massebevægelse at forlænge oplysningstiden, liberalismen og humanismen ind i vor egen tid - eller om austromarxismen var det sidste forsøg og viste, at det ikke lader sig gøre (s. 802).

Med al respekt kan det indvendes, at Wiens arbejdere ikke kæmpede for oplysningstidens idealer. De kæmpede for bedre boliger og arbejdsforhold, større lighed, mere velfærd, ligesom de gjorde i Skandinavien. Omgivelserne og situationen gjorde, at deres kamp også blev en kamp for demokratiet og mod fascismen, derved kommer deres kamp til at stå i et særligt lys.

Tilbage står spørgsmålet om, hvad der er blevet af oplysningstidens idealer. Her er Curt Sørensen meget pessimistisk i sine sidste ord (s. 856). Men generelt set var vi vel længere fra disse idealer i 1930'erne, end vi er idag. Det såkaldt "anti-autoritære projekt", som Curt Sørensen er lidt hånlig overfor, har dog kunnet opvise en del gevinster. Der er livskraftige græsrodsbevægelser, en stort set vellykket kamp for bedre arbejdsforhold, en stærk modstand mod at skære ned på den sociale tryghed, og en stærkere ligestilling mellem kønne. Det er ikke de glørværdige idealer, som Curt Sørensen gerne havde set realiseret af den demokratiske socialisme. Men disse idealer beskriver han heller ikke selv klart; hans varme følelser for den demokratiske socialisme ligger snarere under hele hans store afhandling som et orgelpunkt der hele tiden føles, mere end det høres.